

ד"ר מ. זיידל / ירושלים

חידה וחלום במקרא

יש קירבה בין חידה וחלום. בתורה הם באים כמקבילים זה אל זה. על כל נביא אומר ה', "במראה אליו אתודע בחלום אדבר-בו. לא-כן עבדי משה... פה אל-פה אדבר בו — במראה ולא בחידת" (במדבר יב, ו-ה).

ובאמת מה הם החלומות, כגון חלומות יוסף, חלומות שר המשקים ושר האופים וכיוצא בהם, אם לא חידות? הם רמזו כולם לבאות, לעתיד לבוא — אבל לא בדברים ברורים ומוכנים לכל, אלא בסמלים, בחידות — והיה צורך שיבוא האיש הנבון "השומע חלום לפתור אותו" כדי לפתור את החלומות, כלומר את החידות. כאן ברצוני לייחד את הדיבור על חידה וחלום שיש בהם צד שווה נוסף.

(א) החידה

בשופטים יד אנו קוראים כי כטוב לב שמשון במשחה חתונתו חד למרעיו הפלשתים הידה. והחידה ידועה: "מהאכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק" (יד). החידה בנויה על המאורע שאירע לשמשון ושבו עמדה לו גבורתו. כפיר אריות התנפל עליו, והוא, שמשון, שיסע אותו כססע את הגדי, ואחרי עבור איזה זמן מצא דבש בגווית הארי. הכתוב אומר שרעי שמשון לא יכלו להגיד החידה. אבל מה הפלא? וכי מציאת דבש בגווית ארי הוא דבר שבהגיון או בטבע? הלא אך מקרה היה שהדבש נמצא בגווית האריה, וגם מאת החכם הגדול ביותר לא נוכל לדרוש שיעלה על לבו דבר שבמקרה. ויש באמת שמגנים את שמשון על כך ואומרים שלא נהג מנהג של משחק הוגן, Fair play בלעז.

אך הבה ונראה אם באמת לא היתה אפשרות להגיד החידה. אילו הסתפק שמשון בחצי החידה: "מהאכל יצא מאכל" — כי אז בוודאי היה קל למצוא את הפתרון. שפתרונה יהיה חלב — אינו בא בחשבון כי חלב הוא משקה ולא מאכל, אך אפשר היה לאמר שפתרונה — ביצה, כי היא מאכל היוצא מן האוכל; וכן יכלו לאמר שפתרונה — דבש — מאכל היוצא מן האוכל. מה הטעה אותם? החלק השני של החידה: "ומעז יצא מתוק". תדע, שבתשובתם לא הגיבו כלל על החלק הראשון של החידה, אלא רק על חלקו השני ענו ואמרו: "מהמתוק מדבש ומה עז מארי", כי הם ידעו שרק חידה אחת בפניהם ולא שתיים, שהרי כך אמר להם שמשון: אחודה נא לכם חידה אם הגד תגידו אותה לי — והם שאלו את עצמם מה אומר החלק

ד"ר מ. זיידל

השני: "מעז יצא מתוק". ברור שהם לא יכלו לענות ולאמר ביצה, כי הביצה אינה מתוקה ואינה יוצאת מעז. אבל לו אמרו: דבש, כי אז לא יכול שמשון לדחות את תשובתם ולאמר שלא מצאו את החידה, כי מה מתוק מדבש? והדבש אמנם בא מעז, כי הדבורים עם עז הן. יעידו על כך הכוזבים הטירונים שלא למדו עדיין איך להתהלך אתן. ודבר זה נאמר בתורה, בנביאים ובכתובים. בתורה אנו קוראים: "וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים" (דברים א, מד); בנביאים "והיה ביום ההוא ישרק ה'... ולדבורה אשר בארץ אשור" (ישעיהו ז, יח) ותרגומו "ולעזיזי משריתא דאינון תקיפין כדבריתא" (ולעזיזי מחנות, שהם עצומים כדבורים); ובכתובים: "סבוני כדברים" (תהלים קיח, יב). ומפני מה לא העלו רעי שמשון על דעתם לתת תשובה פשוטה כזאת? מבנה החידה היה בעוכריהם. כאמור, רק חידה אחת לפנינו והיא בצירופה: מאוכל עז יצא מאכל מתוק. אילו נשאלה החידה בצורה זאת היה קל לפתרה, וגם הפלשתים הללו היו מוצאים אותה. עכשיו כשהחידה בנויה משני חלקים סברו, ששני החלקים צריכים להתאים בכל מכל, וכשם שבחלק הראשון יש ניגוד: אוכל מול מאכל, כך צריך להיות גם בחלק השני. ועל כן, מאחר שבו עומד עז מול מתוק חשבו שעז הוא ניגוד גמור למתוק, ושמשון התכוון בו לא להוראת חזק, תקיף, אלא להוראת מר, חריף (כי הוראות אלה קרובות זה לזה בלשון).

ובאמת יש ל"עז" גם מובן זה. כברייאתא על פיטום הקטורת (כריתות ו), שרגילים לאמרה בכל יום, נאמר: "יין קפריסין ששורין בו את הציפורן כדי שתהא עז ה", ורש"י מפרש, ש"יהא ריחה חזק", כלומר חריף * ועל כן לא יכלו להגיד את החידה. ולא מפני שהחידה אינה "ישרה", אלא מפני שהם ביקשו להם חשבונות רבים. ואמנם אחרי אשר גילתה להם אשת שמשון את דבר כפיר האריות והדבש, וידעו שלא נתכוון שמשון לניגוד גמור בין עז למתוק, אילו באו ואמרו: הדבורים עם עז ודבשן מתוק — היו זוכים בהתערבות. אלא מרוב שמחתם ובהיחפזם להגיד את החידה, הכשילים פיהם להזכיר את הארי: מה עז מארי... דבר שלא יכול אדם להעלות על דעתו מעצמו. וע"י כך הבין שמשון מיד, שהם חרשו בעגלתו... וכן ניצח שמשון בפעם הזאת את הפלישתים לא בגבורתו כי אם בחכמתו, בחלקו את חידתו לשני חלקים, ובבחרו מלה שיש לה שתי הוראות. עמדה לו לעז הוזה הפעם עזותו. כלומר הריפותו.

(ב) החלום

ומן החידה נעבור אל החלום. אנו מכירים גם חלום שנחלק לשניים, חלום פרעה. "ויאמר יוסף אלי-פרעה חלום פרעה אחד הוא" (בראשית מא, כה). את הדברים האלה עלינו להבין, לדעתי, כמשמעם הפשוט. החלום הוא אחד, ולא רק הפתרון * וכבר שיער כך ר' משה יצחק אשכנזי בפירושו "הואיל משה" לנ"ך. אחרי שהוא מחלק בין הוראות עז, שהוא עז רוח ואמץ לב, ובין חזק שהוא בעל עצמה פיזית, הוא מוסיף "אך

כפי שרגילים לפרש. עצם החלום הוא אחד, אלא שנתחלק לשניים. גם כאן אילו הראו לפרעה חלום אחד: שבע פרות בריאות בשר ושבע פרות רזות ודקות בשר, ושבע שבלים מליאות ושבע שבלים צנומות — והפרות הבריאות אוכלות את... השבלים המליאות (כי רק באין שבלים אפשר לצייר שהן אוכלות גם פרות...), והפרות הרזות אוכלות את השבלים שדפות הקדים — חלום כזה יכלו גם חרטומי מצרים לפתור ולאמר שהוא מראה על שבע שנות שובע ושבע שנות רעב. אבל עכשיו שנתחלק החלום, הפרות לחוד והשבלים לחוד, נואלו חכמי מצרים ונלאו להגיד הפתרון. הוא מה שנאמר: "ויספר פרעה להם את־חלמו ואינ־פ־ת־ר אותם לפרעה" (שם, ח). הוא, פרעה, הכיר והרגיש שחלום אחד חלם, אבל הם, החרטומים, חשבו שיש כאן שני חלומות נפרדים — ראה רמב"ן וספורנו — ועל כן הוצרכו ליוסף, ומניין ידע יוסף שחלום פרעה אחד הוא? החלומות הפליאו אתו. "ותאכלנה הפרות... את הפרות" — ועוד יותר, "ותבלענה השבלים... את השבלים...". והרי כלל הוא — כמו שקבעו חכמינו ז"ל (ברכות נה:): "דלא מחו ליה לאינש לא דיקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופא דמחטא" — אין מראין האדם — בחלמו — לא דקל של זהב ולא פיל שנכנס בחרר המחט, משום שאינם במציאות, והיכן ראה פרעה בהקיש פרות אוכלות פרות ושבלים בולעות שבלים? על כן כשאמר לו פרעה "חלום חלמתי ופתר אין אתו", (בראשית מא טו) בלשון יחיד; ואחרי החלום ה"ראשון" הוא אומר: "ואיקץ" ובכל זאת הוא ממשיך ואומר: "וארא בחלומי" מבלי להזכיר כלל שנרדם שוב — מתוך כל זה הבין יוסף, שחלום פרעה אחד הוא ורק צריך לשחזר אותו ולצרף את שני חלקיו, הפרות והשבלים, יחד. ואחרי שקבע כי החלום אחד הוא, לא קשה היה לו למצא גם את הפתרון.

בימי קדם אולי קראו לחריף — עז ואז עז ומתוק הם שני הטכנים, ושמשון הוציא עז ללשון אומץ והם הבינו לשון חרישות".